

УДК 937

Лохновський А.М.

ОСОБЛИВОСТІ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ОКТАВІАНА АВГУСТА

Стаття є спробою ретроспективного аналізу економічних проблем, що постали перед Римською державою наприкінці I ст. до н. е. - на початку I ст. н. е. За допомогою макроекономічного моделювання висувається гіпотеза щодо виникнення інфляції попиту у Римі внаслідок Олександрійського триумфу Октавіана (29 р. до н. е.). Досліджуються основні фіскальні інструменти принцепса, причини, що зумовили їх характер, ефективність та наслідки фіскальної політики Октавіана Августа.

Фіскальна політика виникає, коли держава починає збирати податки та здійснювати державні видатки. Від часів фараонів і до сьогодні фіскальні інструменти залишаються одним з найвпливовіших засобів державного втручання в економіку. Історична наука зберігає чимало відомостей про те, як продумана або необачна фіскальна політика стає однією з причин могутності або занепаду держави. З цієї точки зору досвід впровадження фіскальних заходів у Римській імперії є неocenним (через відносно тривалу політичну стабільність та поступовість економічного розвитку) і становить надзвичайний інтерес як об'єкт дослідження та практичного використання.

В античному світі держава традиційно відігравала визначальну роль в економічному житті, що пов'язано із наслідками полісного мислення, коли людина не сприймалася окремо від полісу: все її особисте майно умовно належало полісу і мало бути віддане державі у випадку економічних труднощів; з іншого боку - власність держави належала народові, і держава мала постійно піклуватися про добробут громадян ("города й правительства постоянно следили за ценами на основні продукти (зерно й оливкове масло) или во всяком случае заботились, чтобы в зтих продуктах не было недостатка; принимали участие в обеспечении прожиточного минимума каждому гражданину" [6, с. 3]).

Цей принцип наочно продемонстрував Октавіан, коли у 30 р. до н. е. для вирішення економічної кризи, що постала як наслідок

громадянських війн 45-30 рр. до н.е., запропонував до продажу власні маєтки та маєтки своїх рідних [1, с. 127]. Однак, на щастя, продавати майно з аукціону не довелося. Сп'янілий від пестошів Клеопатри Антоній не зміг гідно захистити свою долю Імперії, і в Олександрію вперше з часів її заснування увійшли ворожі війська (єгипетські Птолеміди традиційно були "друзями та союзниками сенату і народу Рима"). В Олександрії зберігались скарби, що накопичувалися сторіччями і походили ще від скарбниць єгипетських храмів, отож і здобич не можна порівнювати ані з трофеями Лукулла та Помпея, ані з майном розореного Карфагена. "Октавіан нашел сокровищницу нетронутой й такой же богатой, как ему мечталось" [4, с. 228]. Отримані кошти надали Октавіану можливість виплатити повністю заборгованість солдатам і компенсацію мешканцям Італії та провінцій за землю для ветеранів (відповідно 600 і 260 млн. сестерціїв [8]). З цієї ж здобичі надали храму Юпітера Капітолійського 16 000 фунтів золота і на 50 млн. сестерціїв дорогоцінного каміння [11]. Свою долю отримали і прості римські громадяни: "по 400 сестерціїв кожному плебею (приблизно 250 000 чоловік) і по 1000 сестерціїв ветерану-колоністу (приблизно 120 000 чоловік)" [13, с. 107]. Усього виходить близько 1080 млн. сестерціїв. Збільшення грошової маси призвело до падіння відсотків на позику втричі. Ось як про це пише Светоній Транквілл [11]: "Когда в Александрийском триумфе он [Октавиан] привез в Рим царские сокровища, то пустил в оборот столь-

Лохновський А.М.

ко монети, що ссудніє проценти упали (Діон [51,21,5] уточнює: з 12% до 4%), а *цены на землю поднялись**. Остання фраза є особливо важливою для розуміння економічної ситуації, що склалася в Римі: у відповідності з макроекономічними законами раптове штучне збільшення грошової маси мало призвести - і призвело, якщо вірити Светонію, - до інфляції попиту, що відбувається, коли в країні попит на товари та послуги перевищує пропозицію (іншими словами, коли велика кількість грошей починає "полювати" за обмеженою кількістю товарів та послуг), що призводить до зростання цін.

Припустивши, як гіпотезу, наявність інфляції попиту в Римі наприкінці I ст. до н.е., спричинену стрімким збільшенням грошової маси, необхідно проаналізувати прямі наслідки інфляції та засоби антиінфляційної політики. Інфляція - це абсолютне зло для держави. Вона призводить до перерозподілу доходів, посилює податковий тиск, знижує конкурентну спроможність національних товарів і, як наслідок, зменшує експорт та розширює імпорт. Економічна теорія традиційно пропонує два шляхи вирішення економічних проблем: класичний та кейнсіанський. Так, за порадами класиків, держава має уникнути будь-якого втручання в економіку, дозволивши ринковим агентам власноручно пристосуватися до нових умов. Кейнсіанці у випадку інфляції попиту вважають корисним застосувати стримуючу фіскальну політику, що включає в себе: (1) зменшення урядових видатків, чи (2) підвищення норми оподаткування, чи (3) їх сукупність (1) і (2). Таким чином, в економіці має утворитися бюджетний надлишок вилучених з обігу коштів, який може бути використаний в урядових програмах чи, за порадами кейнсіанців, взагалі утриманий нерухомо в скарбниці [8, с. 249]. Тим більший інтерес становить дослідження особливостей антиінфляційної політики Октавіана Августа.

Характер фіскальної політики Римської держави зумовлений історичними тенденціями активного втручання держави в еконо-

* Заслуговує на увагу той факт, що Светоній згадує саме ціни на землю. Річ у тому, що ціни на землю завжди наводяться у текстах (Светоній, Діон, Ціцерон) як своєрідний критерій, характерний для економіки на зразок ціни на BigMac у сучасних економістів.

мічну діяльність громадян. На відміну від сучасного суспільства, зв'язок між державою та громадянами полісу був набагато сильнішим. Плебс становив органічну частину суспільства. І політика, спрямована на подальше збереження цього зв'язку, стала вирішальною для економіки Римської імперії. Ще на початку I ст. до н. е. держава взяла на себе утримання маси збіднілого безземельного селянства, що мало на меті створити в Римі ринок дешевої робочої сили і дати поштовх розвитку промисловості. Закон Касія 75 р. до н. е., за яким 300 000 громадян мали отримувати кожного місяця по 5 модіїв (1 модій = 8,754 л) зерна [5, с. 115], позбавив промисловців можливості розширювати виробництво (адже людина, не маючи засобів для існування, згодна продати свою працю на будь-яких умовах) та повісив один з найважчих тягарів на шию всієї Римської імперії. Через бажання набутти популярності та авторитету, який би легітимізував прагнення Октавіана до одноосібної влади, а можливо, і через нерозуміння катастрофічних наслідків свого рішення, він поновив республіканську традицію утримання 150-200 тисяч здорових працездатних чоловіків, адже жінок та хлопців до 11 років до роздач не допускали [1, с. 184]. І зробив це, як і все, що робив, методично і на державному рівні. Була створена посада міністра хлібопостачання (*praefectus annonae*), який відповідав за доставку, підвезення та розподіл хліба, що його видавали в одній з 45 крамниць на Марсовому полі разом із невеликою кількістю оливкової олії [13, с. 111].

Це рішення стало фатальним для Римської держави, бо не мало зворотного ходу. Створений прошарок паразитів надалі становив як політичну (охоче беручи участь у всіх соціальних вибухах), так і економічну небезпеку, бо позбавив промисловців великих міст Римської імперії (таких, як Рим, Олександрія, Антіохія) дешевої робочої сили, що й не дало розвинути капіталізму, який, на думку багатьох дослідників, зароджувався у Римі наприкінці I ст. до н. е. - на початку I ст. н. е. Протягом наступних 350 років, аж до Костянтина Великого, жоден римський імператор не наважувався відмовитися від величезних витрат, пов'язаних із годуванням та розважанням на товпу здорових чоловіків.

Інфляція спричиняє розширення імпорту, тому що порівняно з високими цінами на

національні товари закордонні товари коштують дешевше. А зважаючи на те, що через запад господарства ("Италия постоянно нуждается в помощи со стороны" [10]) Рим не міг запропонувати гідного товарного експорту (у сховищах за межами Римської імперії з предметів римського виробництва знайдено лише тару для вина та ліхтарі), з Італії експортувався капітал, і у випадку припинення державного субсидування економіка відразу ж починала страждати від нестачі грошей, як це сталося під час кризи 33 року чи громадянських війн 68-69 рр., коли Гальба не зміг зібрати в Римі будь-якої значної суми [10]. Поки римляни купували провінційні товари, гроші поверталися в провінцію, звідки знов надходили у Рим у вигляді податків. Але Рим не обмежувався торгівлею з одними лише провінціями: зі Сходу надходили бавовна, спеції, шовк (бенкет з роздаванням шовку коштував 4 млн. сестерців [10]); з Африки - раби, тварини та слонова кістка; з Німеччини - хутра та раби [5, с. 245]; з Індії - неперевершені жриці кохання [3, с. 318]. За все це сплачувалося готівкою. Таким чином, тенденція до переваги

експорту капіталу перетворювалася на серйозну небезпеку позбавлення економіки грошей і розвиток емісійних процесів, що і відбулося наприкінці II ст., коли в срібний денарій почали додавати мідь [5, с. 245].

Підсумовуючи наслідки фіскальної політики Августа, можна зазначити, що своїм основним завданням він вважав добробут всіх римських громадян, а також провінціалів. Саме на такому принципі базувалась економіка: намагаючись захистити споживачів від інфляції, яку викликала його ж таки діяльність, він підвищував державні видатки і встановив таку систему державного забезпечення, що надходження перевищували витрати лише у спокійні часи, а будь-яка політична криза (поразка у Тевтобурзькому лісі) ставала катастрофою. Стимуляція попиту у короткостроковому періоді викликала інфляцію, а у довгостроковому мала підвищити виробництво. Але надмірна стимуляція споживача призвела до його вилучення з економічної сфери. Збитки від нестачі робочої сили для італійського виробництва перевищили надходження від підвищення попиту.

1. *Виппер Р.* Очерки по истории Римской Империи. - Ростов-на-Дону, 1995. - 453 с.

2. *Кончаловский Д.П.* Экономическая история Рима в ее источниках. - М; Л., 1925. - ПО с.

3. *Крижанівський О.П.* Історія Стародавнього Сходу. - К.: Либідь, 1996. - 542 с.

4. *Крист Карл.* История времен римских императоров от Августа до Константина. - Том 1. - Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. - 576 с.

5. *Кузицин В.* История Древнего Рима. - М.: Вншш. школа, 1993. - 287 с.

6. *Луццато Джованни.* Экономическая история Италии. - М., 1954. - 454 с.

7. *Николз К.* Объяснительная схема колебания цен и стоимости денег в Риме. - Л., 1970. - 12 с.

8. *Октавиан Август.* Деяния Божественного Августа. - М.: Наука, 1986. - 94 с.

9. *Семюелсон П., Нордгауз В.* Макроекономіка. - К., 1995. - 418 с.

10. *Тацит Корнелий.* Малье Анналі. Історія. - СПб., 1992. - 754 с.

11. *Транквилл Гай Светоний.* Жизнь двенадцати Цезарей. - М.: Высш. школа, 1983. - 257 с.

12. *Федорова Е.В.* Императорский Рим в лицах. - Смоленск: Инга, 1995. - 416 с.

13. *Шифман И.Ш.* Цезарь Август. - Л.: Наука, 1990. - 121 с.

14. *Штаерман Е.М.* Древний Рим: проблемы экономического развития. - М., 1978. - 357 с.

15. *Nicolaus of Damascus.* Life of Augustus / Trans, by Clayton M. - Hall, Ancient History Sourcebook.

Lakhnovsky A.M.

PECULIARITIES OF THE OCTAVIAN AUGUST'S FISCAL POLICY

This article is an attempt to complete Octavian's policy and retrospective analysis of economic problems which Roman Empire faced during the reign of Octavian August (30 B.C. 14 A.D.). With the help of and macroeconomic model and hypothesis of Inflation of Demands caused by Alexandria's Triumph (29 B.C.) is framed. Also an analysis of the main Octavian's fiscal instruments, the efficiency and the consequences of its introduction is made.

Додаток

СХЕМА ГРОШОВИХ ВИПЛАТ ОКТАВІАНА АВГУСТА [8]

Роки	Розмір видачі	Кількість отримувачів	Загальна сума
29 до н.е	400 сестерціїв 1000 сестерціїв	250 000 громадян 20 000 ветеранів	100 млн. сестерціїв 120 млн. сестерціїв
24 до н.е	400 сестерціїв	250 000 громадян	100 млн. сестерціїв
12 до н.е.	400 сестерціїв	250 000 громадян	100 млн. сестерціїв
5 до н.е	60 денаріїв	320 000 громадян	76,8 млн. сестерціїв
2 до н.е	60 денаріїв	200 000 громадян	48 млн. сестерціїв
14 н.е		Римському народові	43,5 млн. сестерціїв